

¹⁵ Как русскому солдату и его семье получить пенсию и пособие. Москва: Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1915. 48 с.

Mazur Vladislav. Pensions of civil servants in the Russian empire: legal regulation (late XVIII early XX cent.). The paper analyzes the peculiarities of the pension system of the Russian Empire reforming, also in the paper author defined main problem of implementation. The differences in the pension provision of officials and civil servants of Ukrainian provinces are pointed out. In the early 19 cent in the Russian Empire, each ministry had its own tiered system. A new stage in the history of retirement development began in 1827. It was then approved the first in the history of the Russian Empire pension statute – «General Statute on pensions and lump sum payments». The article analyses the progressive expansion of the number of citizens covered by this system of social protection from naval officers and their families to employees of state agencies with attempts to cover people of civil professions (scientists, teachers, employees of some private enterprises, etc.). Examples of social protection of certain categories of Right Bank Ukraine employees, educators of different primary institutions, staff of hospitals, etc. It is proved that the system developed simultaneously in the direction of unification and complication. The majority of the population, such as teaching staff or hospital staff, remained not protected by law. The Ukrainian context differed from the regional (Right Bank) and departmental (educational, military, etc.) specificities. At the beginning of the XX century the pension system was improved under the influence of the events of 1905–1907 and the First World War (improving the social protection of soldiers).

Key words: pension, seniority, civil servants, social protection.

Отримано 18.06.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.172-182
УДК 323.15(477.53)«1802–1914»

**Любов Жванко,
Світлана Гладка**

ПОЛОНІЯ НА ТЕРЕНІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1802 – 1914): СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ТА СОЦІО-ПРОФЕСІЙНИЙ СКЛАД

Жванко Любов, Гладка Світлана. Полонія на терені Полтавської губернії (1802 – 1914): статистичні дані та соціо-професійний склад. У статті, підготовленій на основі друкованих історичних джерел, розглянуто окремі аспекти історії Полонії на теренах Полтавської губернії від започаткування цього адміністративно-територіального утворення в 1802 р. і до початку Першої світової війни. У науковій розвідці зосереджено увагу на її статистичному та соціо-професійному зрізі, як важливих характерних ознаках кожної етнічної спільноти. На підставі аналізу саме цифрового матеріалу зроблено висновок, що Полонія була досить незначна кількісно і зосереджувалася у губерньському центрі – Полтаві, у повітових містах Кременчук та Ромни. Незаперечним став факт її постійного, хоча й повільного, чисельного зростання. Не зважаючи на своє вигідне географічне розташування, між Києвом і Харковом – двома великими центрами південно-західної частини Російської імперії – Полтавська губернія так і не стала місцем зосередження значної кількості поляків. Водночас вони представляли майже усі губернії підросійської Польщі, різні соціальні групи, різні шаблі суспільної драбини, репрезентували себе у всіх сферах життя від урядовців до ветеринарних лікарів, суддів та адвокатів до вчителів і працівників телеграфу і пошти.

Ключові слова: Полонія, поляки, Полтавська губернія, бездержавність Польщі, костел.

Жванко Любов, Гладкая Светлана. Полонія на території Полтавської губернії (1802–1914): статистическі данні і соціо-професіональний склад. В статті, підготовленої на основі друкованих історических джерел, розглянуто окремі аспекти історії Полонії на території Полтавської губернії від створення цієї адміністративно-територіальної одиниці в 1802 г. і до початку Першої світової війни. В науковому дослідженні зосереджено увагу на її статистическому і соціо-професіональному складі, як важливих характерних ознаках кожної етніческої громади. На основі аналізу саме цифрового матеріалу зроблено висновок, що Полонія була дуже незначительна кількісно і зосереджувалася в губерньському центрі – Полтаві, в повітових містах Кременчук і Ромни. Невиспорним став факт її постійного, хоча і повільного, чисельного зростання. Незважаючи на своє вигідне географічне положення, між Києвом і Харківом – двома великими центрами південно-західної частини Російської імперії – Полтавська губернія так і не стала місцем зосередження значительного кількості поляків. В той же час вони представляли майже всі губерньські підросійські Польщі, різні соціальні групи, різні ступені громадської сходи, представляли себе во всіх сферах життя від чиновників до ветеринарних лікарів, судей і адвокатів, вчителів, працівників телеграфу і пошти.

Ключові слова: Полонія, поляки, Полтавська губернія, бездержавність Польщі, костел.

Українці і поляки – народи сусіди, які на різних етапах свого розвитку мали спільні моменти в історії. У XIX ст. і поляки, і українці опинилися під одним «імперським дахом», контактуючи між собою, проливаючи кров у повстаннях за «вашу і нашу свободу», взаємозбагачуючи та підтримуючи один одного у часи поневолення. Однією зі сторінок історії можна назвати історію Полонії, тобто спільноту поляків поза межами своєї батьківщини, які, крім іншого, знайшли притулок на території Полтавської губернії впродовж 1802–1914 років. Вона є, безперечно, частиною історії Польщі та України, частиною історії розпорощених по світах поляків, а відтак заслуговує на вивчення.

Історія поляків на Полтавщині впродовж XIX – початку XX ст. у вітчизняній історіографії є, до певної міри, *tabula rasa*, і потребує свого дослідження. Вона представлена фрагментарно на сторінках окремих статей¹ чи біографічних нотаток про окремих поляків, пов'язаних із Полтавою². Натомість у польській історіографії завдяки розвідкам дослідників з університету Марії Склодовської-Кюрі в Любліні світ побачило кілька досліджень з окресленої нами тематики. Це – дослідження М. Мондзика, М. Коженювського, К. Лавця та Д. Тарасюка «Поляки на Східній Україні. 1832–1921» (2012, друге видання – 2014)³. На сторінках якого є окремі сюжети, присвячені перебуванню поляків у Полтавській губернії, проте основне місце посідає Харків як центр освіти та науки, культури, і, водночас, місце перебування найбільш чисельної Полонії на тих теренах. У 2017 р. за підтримки Польського інституту в Києві цю книгу зі зміненою назвою та доповненнями було опубліковано українською мовою⁴. Ще одним важливим виданням цих авторів стала книга, присвячена історії поляків в Полтавській губернії на зламі XIX–XX ст., основну частину якої складає «обширний список з актів цивільного стану метричних книг» римо-католицької єпархії в Полтаві і Кременчуці⁵.

Полонія – унікальна спільнота поляків, яка охопила кілька континентів і формувалася впродовж століть, коли їх змушували залишати рідну землю й шукати притулок на чужині. Одним із головних чинників, який вплинув на їх рішення покинути рідний край, була втрата незалежності Польщі. У результаті трьох поділів Речі Посполитої та ухвали Віденського конгресу 1815 р. до складу Російської імперії було приєднано значні за розмірами польські землі під назвою «Королівство Польське Конгресова». Велика кількість поляків, об'єднаними іншими державами. Фактично і поляки, і українці, втративши свої державні утворення, поза своїм бажанням, більш ніж на століття опинилися під одним «імперським дахом», контактуючи між собою, взаємозбагачуючи та підтримуючи один одного у часи поневолення⁶.

Поразки національно-визвольних повстань – Листопадового (1830–1831) та Січневого (1863–1864) – привели до поступової втрати автономії Польщі у складі імперії, а населення було змушене полишати свої землі. Це три категорії поляків, які, прибули у різний час до Полтавської губернії. По-перше, ті, хто опинилися територіально у межах імперії, по-друге, зіслані у Сибір, а по амністії отримали дозвіл оселитися на Полтавщині, по-третє, поляки, які з власної волі прибували у внутрішні губернії імперії у пошуках кращої долі та реалізації своїх планів⁷.

Уже на початку XIX ст. терени Полтавщини, колись складової козацької Гетьманщини, у результаті колоніальної політики Росії, наказом Сенату від 27 лютого (11 березня) 1802 р. було трансформовано у Полтавську губернію з усіма наслідками русифікаторської імперської політики. Відтак 15 повітів новоствореного адміністративного утворення стали до певної міри другою батьківщиною для певної кількості поляків⁸.

У першій третині XIX ст. розпочався повільний процес прибуття поляків на терени Полтавської губернії. Серед переселених були представники середньої шляхти і так званих різночинців, з тих польських губерній, які потрапили під панування Російської імперії. На жаль, обмеженість історичних джерел не дозволяє відслідкувати цей процес. Дослідники припускають, що то була група з кількох десятків осіб у Полтаві⁹. Говорячи про статистичні дані, слід наголосити на двох подіях, коли були проведені переписи населення у Полтавській губернії. Перший у 1864 р., коли новостворений губернський статистичний комітет під головуванням губернатора О. Волкова зорганізували перепис населення і всіх об'єктів у межах губернії. Другий у 1897 р. – Всеросійський перепис підданих імператора Миколи II від західних – польських губерній до Тихоокеанського узбережжя¹⁰.

На початку 60-х рр. XIX ст. почали з'являтися перші статистичні дані про кількість поляків на Полтавщині. На жаль, чиновники-статистики всіх, хто був римо-католицького віросповідання записували до поляків, хоча насправді серед них були німці, латиші та представники інших етносів. Відтак усі отримані дані є не зовсім повними, але і в такому вигляді дозволяють скласти певну картину перебування поляків на Полтавщині (*таблиця 1.1*)¹⁰.

Загалом можна відслідкувати тенденцію до збільшення осіб римо-католицького віросповідання на терени губернії від 1881 у 1862 р. до 6065 у 1897 р.¹².

Як бачимо, кількість осіб, які говорили польською мовою була майже наповнину менша ніж тих, хто був римо-католицького віросповідання. Натомість варто зауважити, що частина поляків була православними. Відтак можна припустити, що насправді етнічних поляків було менше, ніж зазначено.

Таблиця 1.1

Кількість осіб римо-католицького віросповідання у Полтавській губернії протягом 1862-1897 рр.

	Кількість осіб римо-католицького віросповідання				Кількість осіб, які по-слуговувалися польською мовою (1897)
	1862	1870	1888	1897 (всеросійський перепис населення)	
Чоловіки	1026	1476	2092	3963	2782
Жінки	855	937	1687	2102	1109
Усього	1881	2403	3779	6065	3891

Говорячи про статеву складову польської громади, потрібно вказати на перевагу чоловіків, як-то загалом спостерігалось в межах Російської імперії. Проілюструємо на прикладі найбільших місць скупчення поляків – в губернському центрі Полтаві та у повітових містах Кременчуці та Ромнах (таблиця 1.2). Збільшення кількості відбулося за рахунок того, що поляки прибували на посади в урядові адміністрації, військово або залізничних працівників. У повітах спостерігалось від кільканадцяти до кілька десятків осіб польської національності і складав у різний час від 0,02% до 0,05% усього населення¹³.

Таблиця 1.2

Кількість осіб римо-католицького віросповідання у найбільших центрах скупчення в Полтавській губернії у 1870-1897 рр.

Місцевість	1870		1873		1888		1891		1897	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Полтава	475	316	523	345	679	639	689	644	985	282
Кременчук	136	51	174	157	248	239	205	213	973	231
Ромни	7	3	15	–	112	65	76	59	129	129

Це було зумовлено патріархальністю тогочасного суспільства та характером професійних обов'язків чоловіків – чиновники, офіцери та солдати, а отже представники тих інституцій, до яких жінки не мали доступу¹⁴.

Наприклад, одним із факторів, який вплинув на збільшення поляків у Полтаві, стало відкриття у 1840 р. Петровського кадетського корпусу, найстарішого та найпрестижнішого кадетського навчального закладу за часів Російської імперії¹⁵. Поляки відправляли своїх синів до нього, що став однією із альтернатив ліквідованим за наказом імператора Миколи I Віленського університету та Кременецького ліцею, внаслідок поразки Листопадового повстання (1830–1831 рр.). Поляки також були й серед викладачів корпусу. Так, у другій половині 60–70 рр. XIX ст. тут працювали полковник В. Шишко, капітан А. Бонецький, поручники М. Стжемінський та О. Шишко¹⁶. Напередодні Першої світової війни серед викладачів були К. Копецький та Е. Гальдзевич¹⁷. Певна кількість поляків-військових служила у російській армії, підрозділи

якої розміщувалися у Полтавській губернії, складової Харківського військового округу.

Цікавим фактом є статистичні дані, що зібрані фахівці губернського статистичного комітету, щодо кореспонденції відправленої з Полтавської губернії до Царства Польського, польських земель, які перебували у складі Російської імперії. Так, упродовж 1859-1864 рр. було відправлено 22585 листів, а отримано 23728, що в середньому за рік склало відповідно 4517 і 4746 листів¹⁸.

У 70-90 рр. XIX ст. спостерігається збільшення кількості поляків на теренах Полтавщини, як-то було й на території сусідньої Харківської губернії. Це було зумовлено кількома факторами. По-перше, дискримінаційна імперська політика щодо «осіб польського походження» в Польському королівстві та західних губерніях Російської імперії привела до неочікуваного для влади результату, коли поляки почали виїздити на проживання до губернських центрів внутрішньої частини імперії. По-друге, поляки прибували до Полтави чи того ж Кременчука з надією реалізувати свої життєві плани, зробити кар'єру¹⁹.

Загалом, етнічний склад населення Полтавської губернії за результатами Всеросійського перепису 1897 р. був таким: українці – 2583133 (92,98%), євреї – 110 352 (3,97%), росіяни – 72941 (2,63%), німці – 4579 (0,16%), поляки – 3891 (0,14%)²⁰. Усього ж у губернії польською мовою говорило трохи більше одного відсотка населення (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Розподіл населення в містах Полтавської губернії за мовою (перепис 1897 року)

Місто	Українська	Російська	Ідиш	Польська	Німецька	Інша
Полтава	56.0%	20.5%	19.9%	2.0%	0.6%	1.0%
Гадяч	72.9%	2.6%	24.0%	0.3%		0.5%
Зіньків	85.8%	1.8%	12.1%	0.3%		
Золотоноша	59.9%	7.6%	31.6%	0.7%		0.2%
Кобеляки	73.5%	5.4%	20.2%	0.4%	0.1%	0.4%
Кременчук	30.1%	19.3%	46.9%	1.7%	0.7%	0.2%
Лохвиця	68.1%	3.7%	27.7%	0.3%		0.2%
Лубни	59.2%	9.5%	29.7%	0.7%	0.5%	0.4%
Переяслав	57.1%	3.2%	39.3%	0.2%		0.2%
Пирятин	55.6%	3.6%	39.8%	0.3%	0.3%	0.4%
Прилуки	63.9%	4.4%	30.9%	0.2%	0.2%	0.1%
Ромни	61.6%	8.6%	28.2%	1.0%	0.3%	0.3%
Хорол	64.4%	7.2%	25.5%	2.4%	0.1%	0.4%
По губернії	57.1%	11.4%	29.3%	1.1%	0.4%	0.7%

У самій Полтаві перед початком Першої світової війни мешкало до тисячі поляків, серед яких було близько 15 родин, які й створили невелику Полонію у місті та були активними учасниками його культурного життя²¹. Серед них найвідоміша – родина фотографа Й. Хмелевського (1849, Варшава – 1924, Полтава). Впродовж майже півстоліття він фіксував життя українського краю, зберігши

для нащадків образи багатьох людей. Фотограф вважався одним із найбільш відомих фотомайстрів Російської імперії другої половини XIX ст., був учасником 20 міжнародних фотовиставок, володар золотих медалей і дипломів. Його фотографії лягли в основу серії поштових листівок «Види Малоросії», «Краєвиди Полтавщини»²². 16 листопада 2016 р. цьому фотографу, за підтримки генерального консула Республіки Польща у Харкові Я. Яблонського, у Полтаві було встановлено меморіальну дошку. Один із учасників церемонії відкриття заступник директора Державного архіву Полтавської області Т. Пустовіт, сказав про Й. Хмелевського так: «Він є універсальним фотографом, бо він блискуче створював і портрети, і пейзажі, і архітектуру, і сценічні, театральні сценки. Тобто це людина, вона визнана у Європі та Америці була в той час»²³.

Таким чином, Полтавська губернія, що була розташована напівдорозі між Києвом і Харковом, двома великими центрами південно-західної частини Російської імперії, на цій підставі могла би стати місцем зосередження значної кількості поляків. Проте виявилось, що наприкінці XIX ст. Полонія на Полтавщині була досить незначна кількісно і зосереджувалася у губернському центрі – Полтаві та у містах Кременчук, Ромни, Хорол. Незаперечним є факт постійного, хай і повільного, зростання чисельності польської громади.

Упродовж 1802–1914 рр. спостерігався процес збільшення кількості поляків у Полтавській губернії. Відтак важливо з'ясувати їх соціальний склад та головні сфери діяльності, де могли себе реалізувати. Аналізуючи історичні джерела можна встановити, що на початок XX ст. поляки у Полтавській губернії представляли майже усі губернії підросійської Польщі, різні соціальні групи (крім родової аристократії), різні щаблі суспільної драбини. Перш за все, то були особи, які обіймали посади в різних урядових інституціях, судових і контролюючих органах. Найбільшу групу склали інтелігенція – лікарі, провізори, адвокати, представники творчих професій, а також приватні підприємці та торгівці та ін.. Нарешті – дрібні працівники – ремісники, дрібні торговці, різні працівники, наймані робітники у сільській місцевості, працівники на транспорті. Окрему групу склали представники польського дворянства. Звернемо увагу на окремі галузі діяльності представників Полонії Полтавської губернії.

Поляки, не зважаючи на панівну перевагу росіян, були представлені серед урядовців різних губернських відомств, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ Російської імперії, зокрема у справі будівництва. Так, упродовж 1862–1872 рр. поляк Б. Михаловський обіймав посаду губернського архітектора, був членом губернської будівельної та дорожньої комісії²⁴. На посаді молодшого інженера цієї ж комісії у першій половині 90-х рр. XIX ст. працював також колезький асесор Г. Павловський²⁵. Поляків можна зустріти й на поліцейській службі. Наприклад, начальником поліції 3-ї дільниці працював С. Федорович, а у 60-ті рр. обов'язки поліцейського урядника у Лохвиці виконував надвірний радник Л. Решко²⁶. Певна кількість поляків працювали земськими ветеринарами, що в тогочасних умовах поширення епідемії було дуже важливо. У Полтаві державним ветеринарним лікарем працював Р. Дунін-Марцинкевич, а на початку XX ст. у Золотоніському повіті – Ф. Топчевський та І. Дудзяла, а пізніше – К. Буякас²⁷.

Іноді поляки-військові, коли виходили у відставку обирали, Полтаву як місце постійного проживання. Наприклад, хорунжий А. Гонер на початку ХХ ст. оселився в губернському центрі та був призначений начальником пожежної частини міста, перебуваючи на цій посаді до 1914 р.²⁸. Інший поляк Ф. Сімашко, маючи 28-річний досвід праці у структурах військової освіти царської армії, впродовж липня 1865 р. – червня 1885 р., тобто 20 років, керував Полтавським кадетським корпусом²⁹.

З 1870 р., коли вступило в силу законодавство про міське самоврядування, яким стали виборні міські думи, гласними міської думи Полтави були обрані свого часу Я. Павловський, Р. Каменський, у 1913 р. Е. Каменський (син Р. Каменського). Кандидатами у гласні були обрані Б. Крафт та С. Матковський³⁰. Це свідчило про зростання авторитету представників місцевої Полонії. Поляки працювали на посадах у місцевих Правліннях акцизних зборів, які наглядали над діяльністю місцевих броварень, винокурень, цукрових заводів. Наприкінці ХІХ ст. на посадах контролерів працювали у повітах: М. Лещинський (Костянтиноград), Ю. Шумило, А. Хорошевський, А. Селятицький (Кременчук), С. Коженьовський (Кобеляки), Т. Добровольський, В. Козловський (Золотоноша), М. Зеневич (Прилуки)³¹. На зламі століть у зазначеному управлінні працювало вже кілька десятків поляків.

У судовій сфері також можна знайти представників Полонії. Наприклад, у 60–70 рр. ХІХ ст. суддею у Кобеляцькому повіті працював Ц. Кульчицький, а у Лохвицькому повіті – відставний майор В. Вишневський³². Також поляки репрезентували себе на посадах мирових суддів у Зінківському, Хорольському, Миргородському, Полтавському повітах, а також у губернській креслярні, що займалася вирішенням земельно-межових питань. Поляки працювали й серед службовців поштово-телеграфних установ. При цьому в Полтаві, де знаходилося управління окремого поштово-телеграфного округу, з'явилися перші службовці-жінки, між іншим і польського походження. Наприклад, у 1900 р. телеграфісткою працювала К. Рубач³³.

У 80-ті рр. ХІХ ст. у Полтавській губернії зростає кількість банківських установ, що було віянням того часу. На зламі 80–90-х рр. у Полтаві постав Земельний банк, одним із ініціаторів створення якого був уже згаданий поляк Р. Каменський. Бухгалтером у ньому працював його земляк Ф. Джевецький³⁴. Поляків можна зустріти серед членів різних кредитних спілок Полтави та повітових містечок. Наприклад, у губернському центрі на початку ХХ ст. діяло Товариство взаємного кредиту, керівником якого був Р. Каменський, а у склад Товариства взаємного кредиту купців та промисловців перебував К. Пьотровський³⁵.

Свій слід поляки залишили й у сфері освіти губернії, що викладали різні предмети у приватних гімназіях, земських школах, інституті шляхетних дівчат чи Петровському кадетському корпусі у Полтаві. Наприклад, ксьондз полтавського костелу Йозеф Войцеховський викладав в інституті шляхетних дівчат³⁶. Принагідно слід зауважити, що цей навчальний заклад закінчило кільканадцять дівчат римо-католицького віросповідання. Напередодні Першої світової війни поляки працювали у чоловічих гімназіях Прилук (учитель історії

П. Жуковський), Кобеляк (учитель математики П. Русінковський), в реальній школі Лохвиці (учитель німецької мови А. Зайдела), в полтавській школі геодезії (учитель математики і креслення М. Гродський)³⁷.

Важлива сфера життя, як охорона здоров'я також стала напрямком діяльності поляків. При цьому одним із перших лікарів був Т. Августович, який упродовж 1845–1853 рр. працював на посаді державного лікаря у Лубнах. Пізніше земські повітові управи широко практикували залучення поляків на посади лікарів і провізорів у земські лікарні та аптечні заклади. Наприклад, на початку ХХ ст. у земських аптеках Кобеляцького повіту працювали: у містечку Сокілка (нині село Правобережна Сокілка) помічником провізора працював С. Горновський. Упродовж 1903–1914 рр. у селі Хорішки працював провізор-поляк Й. Юшкевич³⁸.

Полонія міст Полтавщини була не досить чисельною, у порівнянні навіть з Харківською губернією, де на кінець ХІХ ст. у Харкові проживало 4233 поляків, однак збудовані два костели засвідчили про високий рівень її самоорганізації. Засадничим символом зростання етнічної свідомості для закинутих на чужину поляків, здатності існувати як цілісний суспільний організм, стало будівництво громадою костелу. Одночасно костел постав як маркер польськості, єдиним місцем, де зустрічалася вся Полонія. Тут контактували між собою високий урядовець і службовець, генерал і солдат, дама високого статусу і прачка, офіцер царської поліції і в'язень. По закінченні богослужіння ця єдність закінчувалася і кожен шукав товариства, відповідно статусу³⁹. Крім того, рішення Полонії про будівництво костелу власними силами свідчило про економічну спроможність її членів.

Полонія Полтави стала красномовним прикладом такої самоорганізації, коли на її прохання та за тісної підтримки таємного радника графа француза Я. Ламберта, 23 червня 1852 р. Полтавська губернська будівельна та дорожня комісія на чолі з цивільним губернатором М. Ознобишиним затвердила проєкт будівництва костелу⁴⁰. Автором проєкту та керівником будівництва був молодий архітекторський помічник Л. Семко-Савойський (1830–1887), родом із Полтави. Він навчався у місцевій гімназії, далі – студії у Будівельному училищі в Санкт-Петербурзі, де за високі успіхи в навчанні був записаний на мармурову дошку⁴¹. Костел було побудовано на земельній ділянці по вулиці Стрітенській, яку було куплено у колезького радника поляка К. Поллевича. Кошти на будівництво надали Я. Ламберт, ксьондз Гялимський та добровільні пожертви прихожан. Його було урочисто освячено 12 червня 1859 р.⁴² Полтавський костел став другим римо-католицьким храмом Лівобережної України після Чернігівського, збудованого у 1858 р.⁴³ Для порівняння зауважимо, що у Харкові костел Успіння Пречистої Діви Марії, був споруджений у 1891 рр. На жаль, полтавський костел у 1937 р. за розпорядженням влади було розібрано.

Ще одним храмом на території Полтавської губернії, який у 1910 р. збудувала польська громада, став прекрасний у своєму архітектурному вирішенні костел святого Йосипа у Кременчуці. Завдяки щедрій пожертві дворянки польського походження Г. Котович з Полтави, що заповіла значні кошти, яких вистачило на ремонт діючого костелу в Полтаві та будівництво нового у

Кременчуці. Костел у готичному стилі, із зовнішніми скульптурами, мав власний орган і став окрасою міста. За радянської влади костел було закрито, нині це православна церква УПЦ Київського патріархату⁴.

Отже, на території Полтавської губернії впродовж 1802–1914 рр. поляки представляли майже усі губернії підросійської Польщі, різні соціальні групи, різні щаблі суспільної драбини. Водночас вони репрезентували себе у всіх сферах життя від урядовців до ветеринарних лікарів, суддів та адвокатів до вчителів і працівників телеграфу і пошти. Іншими словами, тогочасна Полонія складалася з основних професій у губернії, як маленькі пазли, доповнюють історію Польщі за доби її бездержавності. Працівники губернського статистичного комітету скрупульозно зафіксували всі аспекти їх діяльності, а збудовані поляками два костели засвідчили зростання їх етнічної самосвідомості та бажання зберегти свою віру і традиції на чужині, що стала для них другою батьківщиною.

Таким чином, Полтавська губернія, яка була розташована напівдорозі між Києвом і Харковом, двома великими центрами південно-західної частини Російської імперії, на цій підставі могла би стати місцем зосередження значної кількості поляків. Проте виявилось, що наприкінці XIX ст. Полонія на Полтавщині була досить незначна кількісно і зосереджувалася у губернському центрі – Полтаві, у повітових містах Кременчук та Ромни. Незаперечним є факт постійного, хай і повільного, зростання чисельності польської громади. На території Полтавської губернії поляки представляли майже всі губернії підросійської Польщі, різні соціальні групи (крім родової аристократії), різні щаблі суспільної драбини. Водночас вони репрезентували себе у всіх сферах життя від урядовців до ветеринарних лікарів, суддів та адвокатів до вчителів і працівників телеграфу і поштових станцій. Тогочасна Полонія складалася з основних професій у губернії, тим самим доповнює історію Польщі за доби її бездержавності. Збудовані поляками два костели засвідчили зростання їх етнічної самосвідомості та бажання зберегти свою віру і традиції на чужині, яка стала для них другою батьківщиною.

Примітки:

¹ Żwanko L. Polacy na Ukrainie Lewobrzeżnej: geneza, symbole (XIX – początek XX wieku) // Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. 2017. № 8. S. 21–46.

² Болеслав Міхаловський // Жванко Л.М. Видатні поляки і Харків: біографічний словник (1805–1918): монографія. Харків: Золоті сторінки, 2018. С. 149–154.

³ Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin: UMCS Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. 294 s. Анотацію на перше видання книги уміщено на українському [порталі HISTORIANS.IN.UA](http://scnjhbxzjve.portal.historians.in.ua/): Жванко Л., Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin: UMCS Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012. 230 s. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/novi-knizhki/859-marek-mdzik-mariusz-korzeniowski-kryzstoflatawiec-dariusz-tarasiuk-polacy-na-wschodniej-ukrainie-w-latach-1832-1921-lublin-2012-230-s>

⁴ Мандзік М., Коженівський М., Лятавець К., Тарасюк Д. Поляки в Центральній та Східній Україні у 1832–1921 роках; пер. з пол. Б. Цимбал, Н. Шишкіної. Київ: Ніка-Центр, 2017. 288 с.

- ⁵ Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy w guberni poltawskiej na przełomie XIX–XX wieku. Lublin: UMCS Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016. 285 s.
- ⁶ Жванко Л. Полонія Харкова XIX – початку XX століття на сторінках польсько-мовних біографічних словників // Наукові праці історичного факультету Запорізького нац. у-ту. 2016. Вип. 45. С. 114.
- ⁷ Жванко Л.М. Видатні поляки і Харків: біографічний словник (1805–1918). С. 48.
- ⁸ Полтавщина. Історичний нарис. Полтава: Дивосвіт, 2005. С. 126.
- ⁹ Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy w guberni poltawskiej na przełomie XIX–XX wieku. S. 9.
- ¹⁰ Перепис населення Російської імперії (1897). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- ¹¹ Mądzik, M. Korzeniowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk, Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. S. 22–23.
- ¹² Zwanko Lubow. Polacy na Ukrainie Lewobrzeżnej: geneza, symbole (XIX – początek XX wieku). S. 31.
- ¹³ Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy w guberni poltawskiej na przełomie XIX–XX wieku. S. 12.
- ¹⁴ Łukawski Z. Ludność polska w Rosji 1863–1914. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo PAN, 1978. S. 84–85.
- ¹⁵ Петровський Полтавський кадетський корпус. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- ¹⁶ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год: с прилож. к отделу «Материалов для статистики Полтавской Губернии». Полтава: Изд. Полт. Губ. Стат. Ком, 1865. С.32–34.
- ¹⁷ Mądzik, M. Korzeniowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk, Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. S. 79.
- ¹⁸ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год... С. 231–232.
- ¹⁹ Жванко Л. Полонія Харкова XIX – початку XX століття на сторінках польсько-мовних біографічних словників. С. 115.
- ²⁰ Історія Полтавської області. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- ²¹ Mądzik, M. Korzeniowski, K. Latawiec, D. Tarasiuk, Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. S. 23–25.
- ²² Полтавщина: Енцикл. довід / за ред. А.В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. С. 943.
- ²³ У Полтаві відкрили меморіальну дошку Йосипу Хмельському. URL: <http://misto-tv.poltava.ua/news/22168/>
- ²⁴ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. С. 26.
- ²⁵ Адрес-Календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1895 год. Составлен Д.А. Иваненко, секретарем Полтавского губ. статист. комитета. Полтава: Типография Л. Фришберга, 1895. С. 4.
- ²⁶ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. С. 83–84.
- ²⁷ Справочная Книжка по Полтавской губернии на 1906 год. Полтава, 1906. С. 8. URL: <http://book-olds.ru/BookLibrary/33001-Pam-kn-Poltavskoy-gub/1906.-Spravochnaya-knizhka-po-Poltavskoy-gubernii-na-1906-god.html>
- ²⁸ Памятная Книжка Полтавской губернии на 1913 год. Полтава: Электр. типо-литогр. губ. правл., 1913. С. 46.
- ²⁹ Mądzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy w guberni poltawskiej na przełomie XIX–XX wieku. S. 53.
- ³⁰ Памятная Книжка Полтавской губернии на 1914 год. Полтава: Типо-Литография Губернского Правления, 1914. С. 18–19.
- ³¹ Полтавский календарь на 1909 год. Полтава: Типо-литогр. губ. правл., 1909. С. 35–37.

- ³² Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. С. 70, 86.
- ³³ Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год / сост. Д.А. Иваненко, секр. Полт. ГСК. Полтава: Типо-литогр. губ. правл., 1900. С. 12.
- ³⁴ Полтавский календарь на 1909 год. Полтава: Типо-литогр. губ. правл., 1909. С. 19.
- ³⁵ Там само. С. 42–43.
- ³⁶ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. С. 39.
- ³⁷ Памятная Книжка Полтавской губернии на 1914 год. Полтава: Типо-Литография Губернского Правления, 1914. С. 63–64.
- ³⁸ Там само. С. 199.
- ³⁹ Łukawski Z. Ludność polska w Rosji 1863–1914. S. 52.
- ⁴⁰ Трегубов В. Римо-католицький Хрестоздвиженський костюл в Полтаві. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/pamyatniki-istorii-i-arkhitektury/religioznyeooruzheniya?id=7925>
- ⁴¹ Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников Института гражданских инженеров (Строительного училища). 1842–1892 / составил по материалам, собранным Институтом гражданских инженеров и по данным, извлеченным из архивов М-ва вн. дел и др. источников гражданский инженер Г.В. Барановский. Петербург: Типо-литография К.Л. Пентковского, 1893. С. 307.
- ⁴² Трегубов В. Римо-католицький Хрестоздвиженський костюл в Полтаві. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/pamyatniki-istorii-i-arkhitektury/religioznyeooruzheniya?id=7925>
- ⁴³ Żwanko Lubow. Polacy na Ukrainie Lewobrzeżnej: geneza, symbole (XIX – początek XX wieku). S. 38.
- ⁴⁴ Храмы Кременчука. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Zhvanko Liubov, Smooth Svetlana. Polonium in the territory of the Poltava province (1802–1914): statistical data and socio-professional composition. *The article, prepared on the basis of printed historical sources, examines certain aspects of the history of Polonia in the territory of the Poltava province from the creation of this administrative-territorial unit in 1802 until the outbreak of the First World War. The scientific research focuses on its statistical and socio-professional context, as important characteristic features of each ethnic community. Based on the analysis of precisely digital material, it was concluded that Polonia was very insignificant in quantity and concentrated in the provincial centre – Poltava, in the district towns of Kremenchug and Romny. The fact of its constant, albeit slow, numerical growth has become undeniable. Despite its favourable geographical location, between Kiev and Kharkov – the two major centres of the southwestern part of the Russian Empire – the Poltava province never became a place of concentration of a significant number of Poles. At the same time, they represented almost all the provinces of Russian Poland, various social groups, different levels of the public ladder, represented themselves in all spheres of life from officials to veterinarians, judges and lawyers, teachers, telegraph workers and postal workers.*

Key words: Polonia, Poles, Poltava province, statelessness of Poland, church.

Отримано 26.09.2019